

san müşahedesinden fâni olur. Bu mer-tebeyi anlamak güçtür, ancak tadilabilir. Rûzbihân-ı Bakî'ye göre tecrîd muvahhidin Allah dışındaki her şeyi terk ederek Allah'a yönelmesidir; fakat Bakî tecrîdin talep edilmeyeceğini söyler. Nefsin Allah'ta fâni olması tam tecriddir. Zira nefsin Allah'ın bekâsiyla bâki olmayı istemesi Allah'a yönelik tecrîd fiilini gerçekleştirmez. Rûzbihân-ı Bakî'ye göre, "Allah de, sonra onları bırak" âyeti (el-En'âm 6/91) tecrîde işaret eder. Tefrîd tevhid ve tecrîdden daha latif bir makamdır (*Meşrebü'l-ervâh*, s. 196-197). Ahmed el-Gazzâlî, *et-Tecrîd fî kelime'ti't-tevhîd* adlı eserinde tasavvuf tarihinde tevhidde tecrîd anlayışından bahseden öncülerden biri olmuştur. İsmâil Hakkı Bursevî Bakî'nin tevhid, tecrîd, tefrîd sınıflandırmasını benimser. Bütün taayyün ve izâfetlerin ortadan kaldırılarak Hakk'ın birliğine ulaşmak tecrîddir. Tefrîd ise varlıkta herhangi bir çokluk görmeme halidir. Bu hal âriflere ait olup Hakk'ın zâtında fenâ bulmayı gerektirir. Bursevî'ye göre Hakk'ı mutlak zâtî birliğiyle (ahadiyyet) idrak etmek tefrîddir ki, "Önde olanlar onlar öncülerdir, onlar yakınlaştırılmış olanlardır" âyetinde (el-Vâkıa 56/10-11) tefrîd ehline işaret edilmiştir.

Tecrîd ve mücerretlik ayrıca "bekârlık" anlamında bir seyrü sülûk terimi olarak kullanılmıştır. Hücvîri'ye göre tecrîdde ve tezvîcde iki sakınca vardır. Tecrîddeki sakıncalar, sünneti terketmekle bedende ve kalpte şehveti beslemeyip harama düşme tehlikesine mâruz kalmaktır. Tezvîcdeki sakıncalar ise gönlü Hak'tan başkasıyla, bedeni de nefsin hazzı ile meşgul etmektir. Bunlardan ancak uzlet ve sohbetle kurtulmak mümkündür. Halk ile sohbeti tercih edene evlilik şarttır. Halktan uzaklaşıp uzleti tercih eden için bekârlık bir ziyettir (*Keşfü'l-mahcûb*, s. 511; ayrıca bk. MÜCERRED).

BİBLİYOGRAFYA :

Tehânevî, *Keşşâf* (Dahrûc), I, 382; Serrâc, *el-Lüma'*: *İslâm Tasavvufu* (trc. H. Kâmil Yılmaz), İstanbul 1996, s. 341; Kelâbâzî, *Taaruf* (Uludağ), s. 167-169; Hücvîri, *Keşfü'l-mahcûb* (Uludağ), s. 414-415, 511; Abdullah Herevî, *Menâzilü's-Sâirîn: Tasavvufta Yüz Basamak* (trc. Abdurrezzak Tek), Bursa 2008, s. 145-146, 310-311, 589; Bakî, *Meşrebü'l-ervâh* (nşr. Nazif M. Hoca), İstanbul 1974, s. 196-197; Ferîdüddin Attâr, *Tezkîretü'l-evliya* (trc. Süleyman Uludağ), İstanbul 2005, s. 169, 412; Sühreverdi, *Avârif*, s. 654-655; Muhyiddin İbnü'l-Arabî, *İştîlâhâtü's-şüfiyye* (*Resâ'ilü İbnü'l-Arabî* içinde), Beyrut 1997, s. 534; Affüddin et-Tilimsânî, *Şerhu Menâzilü's-sâ'irîn* (nşr. Abdülhâfız Mansûr), Tunus 1989, II, 589-593; Abdürrezzâk el-Kâşânî, *Şerhu Menâzilü's-sâ'irîn* (nşr. Ali Şirvânî), Tahran 1373 hş., s. 314-317; a.m.f.,

Tasavvuf Sözlüğü (trc. Ekrem Demirli), İstanbul 2004, s. 48-49, 113, 118-119, 129, 144-145; İbnü'l-Hatîb, *Ravzatü't-ta'rif* (nşr. Abdülkâdir Ahmed Atâ), Kahire 1968, s. 497; İsmâil Rusûhî Ankaravî, *Minhâcü'l-fukarâ: Mevlevî Âdâb ve Erkânı*, *Tasavvuf İstılahları* (haz. Safi Arpaguş), İstanbul 2008, s. 218; Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, Kahire 1351, II, 173-174; Seyyid Mustafa Râsim Efendi, *Tasavvuf Sözlüğü: İstılahât-ı İnsân-ı Kâmil* (haz. İhsan Kara), İstanbul 2008, s. 326-327; Seyyid Sâdık-ı Güherîn, *Şerh-i İştılahât-ı Taşavvuf*, Tahran 1368 hş., s. 9-20; Hasan Seyyid Arab, "Tecrîd", *Dânişnâme-i Cihân-ı İslâm*, Tahran 1380/2002, VI, 575-577; a.m.f., "Tefrîd", a.e., Tahran 1382/2003, VII, 617-618.

SEMİH CEYHAN

TECRİD

(التجريد)

Bir eserin belli bir usule göre kısaltılması ve bu şekilde kısaltılan eserlerin ortak adı.

Sözlükte "soymak, kazımak" anlamındaki *cerd* kökünden türeyen *tecrîd* "soymak, sıyırmak" demektir. Bir kitabı veya mushafı *tecrîd* etmek "kitabın aslından olmayan nokta, hareke, ilâve ve açıklamaları çıkarmak" anlamında olup Abdullah b. Mes'ûd'un, "Kur'ân'ı *tecrîd* ediniz" sözünde kelime bu mânada kullanılmıştır (*Lisânü'l-'Arab*, "crd" md.). *Tecrîd* terim olarak belli bir eserdeki isnad, hâşiye, delil vb. unsurların ayıklanarak esas metnin ortaya çıkarılmasını ifade eder (*el-Ğâmüsü'l-İslâmî*, I, 442-443). Ancak bu adı taşıyan eserlere bakıldığında *tecrîd* kullanım alanının çok daha geniş olduğu ve "kısaltma" ortak anlamını taşıyan "ihtisar, intihab, telhis, tehzîb, intikâ, iktîfâ, ihtiyâr ve intizâ" gibi terimlerle de ilgisinin bulunduğu görülür (*DİA*, XXXI, 57). İbn Abdülberri'nin *Tecrîdü't-Temhîd*'i meydana getirirken yaptığı tasarrufları ihtisar kelimesiyle ifade etmesi ve ortaya çıkan yeni eserin aynı zamanda mülahhas ve mühezzeb olduğunu söylemesi (s. 10, 259), İbnü'l-Harrât'ın *el-İhtîşâr ve't-tecrîd li's-Şaḥîḥayn mine't-tekrâr ve'l-esânîd*'i, Muhammed b. Abdürrezzâk el-Kazvîni'nin *et-Tecrîd fî telhîsi Şerhi's-Sünne'si* gibi eserlerin isimleri bu terimlerin mâna itibarıyla birbirine yakınlığını göstermektedir. Muhtasar da bir eserin kısaltılmasının, mülahhastâ özetlenmesi ve yeniden ifade edilmesinin, mühezzebde gözden geçirilip düzenlenmesinin, muhtâr, müntekâ ve muntehabda muhtevadan seçmeler yapılmasının esas alındığı belirtirse de (*DİA*, XXXI, 57, 62) bir *tecrîd*de bunların hepsiyle veya çoğuyla karşılaşmak mümkündür. Belli bir eser

üzerine yapıldığı takdirde muhtasarlarda esas hedefin muhtevanın özetlenmesi, *tecrîd*lerde ise muhteva özetinin yanında isnad gibi şekli unsurların da kısaltılması veya tamamen çıkarılması olduğu ileri sürülerek iki terim arasında fark bulunduğu söylenmekle birlikte Ahmed ez-Zebîdî'nin Buhârî'nin *el-Câmi'u's-şâḥîḥ*'i, Tâceddin Ebü'l-Fazl Muhammed b. Abdülmuhsin el-Kalaî ve Mirzâ Muhammed el-Kummî'nin Tirmizî'nin *el-Câmi'u's-şâḥîḥ*'i, Cemâleddin Muhammed b. Muhammed el-Hadramî'nin Sehâvî'nin *el-Makâşidü'l-ḥasene'sine dair yaptıkları tecrîdlerin aynı zamanda muhtasar adıyla anılması *tecrîd* ile muhtasarın çok defa eş anlamlı gibi kullanıldığını göstermektedir* (*el-Fihrisü's-şâmil*, I, 327-329; III, 1399-1400). Nasîrüddin et-Tûsî'nin üzerine çok sayıda şerh ve hâşiye yazılan *Tecrîdü'l-i'tikâd*'i gibi belli bir kitabın özeti olmayıp bir konunun veya bir ilmin temel meselelerinin veciz ibarelerle anlatılması maksadıyla kaleme alınmış *tecrîd*ler de vardır (hadis alanında bu anlamda yazılmış bazı muhtasarlar için bk. *DİA*, XXXI, 60). *Tecrîd* her zaman bir eserdeki isnad, tekrar, hâşiye vb. nin hafzedilmesinden ibaret değildir. Bazan Zehebî'nin *Tecrîdü esmâ'i's-şâḥâbe'sinde Üsdü'l-ğâbe*'ye yaptığı gibi muhtevaya zenginlik katılabilmektedir. Bu tür *tecrîd*ler şerhleri andırır.

*Tecrîd*in belli başlı faydaları arasında eserden zamanla eskijen bilgileri çıkarmak, öğrencilerin temel meseleleri kolayca anlamasını sağlamak, isnadları çıkarmak suretiyle eserin hacmini küçültmek, ayrıntılarla uğraşırken vakit kaybedilmesini önlemek, eseri tekrarlardan arındırmak suretiyle sıkıcılığını gidermek ve okuma kolaylığı sağlamak, belli bir düzeye hitap eden eserleri herkese hitap eder hale getirmek gibi hususlar sayılabilir. Başka eserlere bir giriş hazırlamak gibi amaçlarla yapılan *tecrîd* asıl eser sahibinin maksadını, yöntemini, eseri oluştururken karşılaştığı güçlükleri anlamayı zorlaştırsa da ikinci derecede bilgilere yer vermemesinden dolayı daha kullanışlı kabul edilmiştir. Belli bir ilmin temel meselelerini muhtasar ibarelerle anlatmak için hazırlanan *tecrîd*leri anlamak oldukça güçtür. Müellifin kendi eserini *tecrîd* etmesi gibi bir âdet bulunmamakla birlikte İbn Abdülberri kendisine ait *et-Temhîd limâ fi'l-Muvaḥḥatâ mine'l-me'ânî ve'l-esânîd* adıyla yaptığı *el-Muvaḥḥatâ* şerhini *Tecrîdü't-Temhîd limâ fi'l-Muvaḥḥatâ mine'l-me'ânî ve'l-esânîd* (*et-Tekâşî li-ḥadîsi'l-Muvaḥḥatâ ve şüyûhi'l-İmâm Mâlik*) ismiyle özetlemiştir.

TECRİD

Tecridlerde çok farklı yöntemler uygulanmıştır. Ahmed b. Ahmed ez-Zebîdî'nin *et-Tecridü's-şarih*'inde olduğu gibi bazan bir kitabın isnadları kısaltılır ve mükerrem rivayetler çıkarılırken Şinkitî'nin *Zâdü'l-müslim*'i ve Muhammed Fuâd Abdülbâkî'nin *el-Lü'lü'ü ve'l-mercân*'ında görüldüğü üzere bazan da birkaç kitabın ortak rivayetleri birleştirilir. İbn Hacer el-Askalânî'nin *Tecridü't-tefsir min Şahîhi'l-Buhârî'si*, Bedreddin Ebû Zür'a İbn Fehd el-Mekkî'nin *Tecridü rubâ'ıyyâti Müslim*'i ve Ebû Bekir b. Ebû'l-Mecd el-Hanbelî'nin *Tecridü'l-evâmir ve'n-nevâhî mine'l-Kütübî's-Sitte'si* gibi eserlerde bir veya birkaç kitabın belli özellikleri bir araya getirilmiştir. İbnü's-Salâh'a nisbet edilen *Muhtasar fî ehâdîsi'l-ahkâm*, Zeynüddin el-İrâkî'ye izâfe edilen *Muhtasar fî'l-ehâdîsi'l-müte'allika bi'l-ahkâm* ve Ziyâeddin el-Makdisî'nin *Muntehab mine'l-ğassî 'alâ talebi'l-ğadîsi* gibi (*el-Fihrisü's-şâmil*, III, 1591) bir konudaki hadisleri isnadlı veya isnadsız olarak derleyen tecridler de vardır. İbn Hacer el-Askalânî'nin Safedî'ye ait *el-Vâfi bi'l-vefeyât* ile kendisine ait *Tehzîbü't-Tehzîb*'i karşılaştırdığı *Tecridü'l-Vâfi bi'l-vefeyât*'ında ise iki kitabın birbirine göre fazlalıkları tesbit edilmiştir. Abdülkâdir b. Şeybe el-Hamed'in *Tehzîbü't-tefsir ve tecridü't-te'vil mimma ulhika bihi mine'l-ebâtîl ve rediyyi'l-ekâvil* adlı eseri gibi, bir konudaki zayıf veya uydurma rivayetlerin ayıklanıp yeni bir eser oluşturulması şeklinde yapılan tecridler de yaygındır. Birçok ilim dalında örnekleri bulunmakla birlikte tecridler daha çok, bir kitaptaki isnadların hazfedilmesi yahut belli konulardaki hadislerin derlenip yeni bir kitap haline getirilmesi şeklinde hadis alanında görülmektedir. Zehebî'nin *Tecridü esmâ'i's-şahâbe'si*, Şemseddin el-Ka'berî'nin *Tecridü't-Tavzîh li-şerhi'l-Câmi'i's-şahîh li'bni'l-Mülaqqın*'i (*a.g.e.*, I, 327) ve Ebû İshak İbrâhim b. Osman el-Mârânî'nin *Tecridü'l-Mevzû'ât li'bni'l-Cevzî'si* (Köprülü Ktp., Fâzıl Ahmed Paşa, nr. 459) gibi örnekler tecridin usul, ricâl, şerh, mevzûat vb. eserler üzerine de uygulandığını ortaya koymaktadır.

İbn Hazm'a nisbet edilen *el-Câmi' fî (haddi) şahîhi'l-ğadîs bi'htişâri'l-esânîd ve'l-iktisâr 'alâ eşahhîhâ ve'ctilâbi ekmeli elfâzihâ ve eşahhi me'ânihâ* (İbn Hazm, neşredenin girişi, s. 20; *İzâhu'l-meknûn*, I, 356) ilk tecrid örneklerinden sayılmakla birlikte günümüze ulaşmamıştır. İbn Abdülberrî'nin *et-Temhîd*'e giriş olarak telif ettiği *Tecridü't-Temhîd* de (*et-*

ğassî) erken örneklerden olup *et-Temhîd*'deki şerhlerin çıkarılması ve İmam Mâlik'in hocalarının alfabetik olarak sıralanıp rivayetlerinin zikredilmesiyle meydana getirilmiştir. Rezin b. Muâviye es-Sarakustî'nin İbn Mâce'nin *es-Sünen*'i yerine Mâlik'in *el-Muvaţţâ'*ını altıncı kitap kabul ettiği, *el-Cem' beyne'l-uşûli's-sitte* adıyla da bilinen *et-Tecrid li's-şihâh ve's-sünen*'i meşhur tecridlerdendir. Mecdüddin İbnü'l-Esîr'in *Câmi'u'l-uşûl li-ehâdîsi'r-resûl* adlı eserinde bu tecrid esas alınmıştır (*DİA*, VII, 136). İbnü'l-Bârîzî'nin *Tecridü Câmi'i'l-uşûl fî (min) ehâdîsi'r-resûl*'ü, İbnü'l-Esîr'in *Câmi'u'l-uşûl li-ehâdîsi'r-resûl*'ünün muhtasarı olup Osmanlı döneminde en çok yaygınlık kazanmış tecridlerdendir (*a.g.e.*, XX, 525). Zehebî'nin *Tecridü esmâ'i's-şahâbe'si*, İzzeddin İbnü'l-Esîr'in *Üsdü'l-ğâbe fî ma'rifeti's-şahâbe'sinde*ki rivayetlerin çıkarılıp 1154 yeni ismin eklenmesiyle oluşturulan bir eserdir. Türkiye'de tecrid denilince akla gelen ilk örnek Ahmed b. Ahmed ez-Zebîdî'nin *et-Tecridü's-şarih*'idir. Eser Babanzâde Ahmed Naim ve Kâmil Miras tarafından *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi* adıyla Türkçe'ye tercüme edilip şerhedilmiştir (bk. *et-TECRİDÜ'S-SARİH*). Nebîl b. Mansûr b. Ya'kûb el-Besâre'nin İbn Hacer el-Askalânî'nin *Tecridü esmâ'i'r-ruvât*'i ile (Küveyt 1407) İbn Hazm'ın belli başlı eserlerinde bazı hadis râvileri hakkında yaptığı değerlendirmelerin Hasan Mahmûd Ebû Heniyye ve Ömer b. Mahmûd Ebû Ömer tarafından derlenmesiyle oluşturulan *Tecridü esmâ'i'r-ruvât* (Zerkâ 1988) günümüzde yapılmış tecrid çalışmalarındandır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Hazm, *Esmâ'ü's-şahâbeti'r-ruvât* (nşr. Seyyid Kesrevî Hasan), Beyrut 1412/1992, neşredenin girişi, s. 20; İbn Abdülber, *Tecridü't-Temhîd limâ fî'l-Muvaţţâ' mine'l-me'ânî ve'l-esânîd*, Beyrut, ts. (Dârü'l-kütübî'l-ilmiyye), s. 10, 259; Zehebî, *Tecridü esmâ'i's-şahâbe*, Beyrut, ts. (Dârü'l-ma'rife), I, s. b; Ahmed b. Ahmed ez-Zebîdî, *et-Tecridü's-şarih* (nşr. İbrâhim Bereke – Ahmed Râtib Armuş), Beyrut 1992, I, 17-18; *Keşfü'z-zunûn*, I, 345; *İzâhu'l-meknûn*, I, 227, 356; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, X, 253; Kettânî, *er-Risâletü'l-müste'trafe*, s. 13; *el-Fihrisü's-şâmil: el-ğadîs* (nşr. el-Mecmau'l-melekî), Amman 1991, I, 64, 327-329; III, 1371, 1399-1400, 1408, 1591; *el-Kâmûsü'l-İslâmî*, I, 442-443; İsmail L. Çakan, "Câmiu'l-üşûl li-ehâdîsi'r-resûl", *DİA*, VII, 136; Tayyar Altıkulaç, "İbnü'l-Bârîzî", *a.e.*, XX, 525; Ali Osman Koçkuzu, "İbnü'l-Harrât", *a.e.*, XXI, 71; İsmail Durmuş, "Muhtasar", *a.e.*, XXXI, 57; Mehmet Efendioğlu, "Muhtasar", *a.e.*, XXXI, 60; Eyyûp Said Kaya, "Muhtasar", *a.e.*, XXXI, 62; H. Kilpatrick, "Abridgements", *Encyclopedia of Arabic Literature* (ed. J. S. Meisami – P. Starkey), London 1998, I, 23-24.

HALİT ÖZKAN

TECRİDÜ'L-İ-TİKÂD

(تجريد الاعتقاد)

Nasîrüddîn-i Tûsî'nin
(ö. 672/1274)

kelâma dair eseri.

Kitabın adı mukaddimede *Tecridü'l-iftikâd* şeklinde kaydedilmiş (Âyetullah el-Mar'aşî Kütüphanesi nüshasında *Tecridü'l-akâ'id* [bk. *Tecridü'l-iftikâd*, neşredenin girişi, s. 96, 101]), daha çok Sünnî âlimleri arasında *Tecridü'l-keâm* diye şöhret bulmuştur. Bazı nüshalarında *Tahrîrü'l-akâ'id* ismiyle zikredilmesi muhtemelen "tecrîd" kelimesinin yanlış yazılmasından kaynaklanmıştır (neşredenin girişi, s. 75). Otuz sayfalık bir risâle olan eser altı bölüm (maksad) halinde düzenlenmiş, bölümler de fasillara ayrılmıştır. Genel konulara ayrılan birinci bölümde vücûd ve adem, mahiyet, illet-ma'lûl bahislerine temas edilmektedir. Cevher ve arazlara dair ikinci bölümde ilk cevherler, cisimler, akl-i faal ve nefisten oluşan mücerret cevherler, arazlar konu edinilmekte, ayrıca beş duyu alanı ile kategorilere değinilmektedir. Allah'ın varlığı ve sıfatlarıyla ilgili üçüncü bölümde Allah'ın varlığına imkân delili çerçevesinde işaret edildikten sonra kudret, ilim, hayat, irade ve idrak sıfatları kısa ifadelerle ispat edilmekte, tenzihî sıfatlar liste halinde verilmekte, bu arada rü'yetullahın vuku bulmayacağı belirtilmektedir. Ehl-i sünnet'e ait kelâm kaynaklarında "haberî" diye anılan yed, vech, kadem gibi sıfatlar tenzihî-selbî grubu içinde zikredilmektedir. Ardından fiilî sıfatlara geçilmekte, burada kâinatın yaratılış ve işleyişinin insana yönelik bir amacının bulunduğu, fakat amacın bu sisteme ihtiyaç duyması anlamında Allah'a nisbet edilemeyeceği anlatılmakta, Mu'tezilî bakış açısıyla irade, cebir, kazâ ve kader, hidayet ve idlâl, lutuf ve ivaz gibi konulara kısaca değinilmektedir. Dördüncü bölümde Cenâb-Hak tarafından peygamber gönderilmesinin lüzumuna ve faydalarına işaret edildikten sonra nebînin sıfatlarından, mucize ve kerametten bahsedilmekte, ardından Resûlullah'ın en büyük mucizesi olarak Kur'an'ın icâzına geçilmekte, ilâhî dinlerdeki hükümlerde neshin meydana geldiği ve Hz. Peygamber'in nübüvvetinin bütün insanları kapsadığı vurgulanmaktadır.

İmâmete ayrılan beşinci bölümde Hz. Peygamber'den sonra devlet başkanı olacak kişinin Allah tarafından belirlenmesinin gerekliliği üzerinde durulmakta, bu makama gelecek şahsın günahlardan ko-